

Təhsilin inkişafına dair sənədlərdə həyat bacarıqlı şəxsiyyətin yetişdirilməsi problemi

Aytən Hüseynli

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

E-mail: ayten211611@mail.ru

Rəyçilər: ped.ü.f.d. H.M. Hacıyeva,
ped.ü.f.d., dos. Y.A. Allahverdiyev

Açıq sözlər: həyat, bacarıq, şəxsiyyət, strategiya, təhsil, biologiya, kurikulum, təlim

Ключевые слова: жизнь, умение, личность, образование, биология, курикулум, обучение

Key words: life, ability, personality, strategy, education, general education, biology, curriculum, training

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda təhsil işçilərinin qarşısına milli-ənənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünyagörüşə malik, təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran, nəzəri və praktiki bacarıqlara yiyələnən, müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis kadrlar hazırlamaq vəzifəsini qoymuşdur.

2013-cü ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyasında insan amili, onun sağlamlığı aktual problem kimi önə çəkilir. Bilikli, bacarıqlı, hərtərəfli inkişaf etmiş, həyat bacarıqlarına malik vətəndaşın yetişdirilməsi dövrün, zamanın əsas tələbi kimi irəli sürülür.

Azərbaycan Respublikasının Ümumi təhsilin Konsepsiyasında milli kurikulumunda ümumi təhsilə və ümumi təhsilli şəxsə bir sıra tələblər verilmişdir. Göstərilmişdir ki, ümumi təhsil - insanın, ailənin, cəmiyyətin və dövlətin marağına, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, dünyəvilik, sistemlilik, varislik, inteqrativlik, demokratiklik prinsiplərinə əsaslanan, nəzəri və təcrübi fəaliyyət vasitəsilə şəxsiyyətin formalaşmasına, onun intellektual, sosial və fiziki inkişafına, təhsilini davam etdirməsinə, əmək fəaliyyətinə başlaması üçün zəmin yaradılmasına yönəlmiş məqsədəuyğun proses olub, şagirdlərin yaş, fizioloji, psixoloji, fərdi xüsusiyyətləri və potensial imkanları nəzərə alınmaqla sürətlə dəyişən dünyada gedən prosesləri, problemləri və inkişaf tendensiyalarını başa düşmək və qiymətləndirmək, zəruri bilik, bacarıq və vərdislər əldə etmək, öyrəndiklərini tətbiq etmək, sərbəst surətdə əlavə biliklər almaq bacarıqlarını, bazar münasibətləri şəraitində cəmiyyətin məhsuldar üzvünə çevrilə bilmələrini, şəxsiyyətin azad inkişafını təmin edir.

Qeyd olunmuşdur ki, ümumi orta təhsilli şəxs isə ana dilini dərindən bilən, vətəninin tarixi və mədəniyyəti haqda ətraflı məlumatlara malik olan, incəsənəti, ədəbiyyatı, elmi nailiyyətləri, insan əməyini, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını dəyərləndirməyi bacaran, demokratik prinsiplərə hörmətlə yanaşan, dövlətçiliyə və dövlət mənafeyinə sadıqlıq nümayiş etdirən, müasir texnika və kommunikasiya vasitələrindən səriştəli istifadə edən, insanlara, milli adət-ənənələrə, təbiətə, əxlaqi-mənəvi dəyərlərə tolerant, həssas və ədalətli münasibət bəsləyən, təhsillənməyi və məlumatlanmağı bacaran, bazar iqtisadiyyatı şəraitində rəqabətə davamlı olmaq və həyatda müstəqil yaşayıb fəaliyyət göstərmək, inkişaf etmək, sağlam həyat tərzi qurmaq, müstəqil mövqeli olmaq keyfiyyətlərinə yiyələnən, cəmiyyətin tələbatına uyğun zəruri bilik, bacarıq və vərdislər qazanan, ana dili ilə yanaşı, xarici dillərdən birində və ya bir

neçəsində ünsiyyət saxlamağı bacaran şəxsdir (1, s. 9).

Kurikulumun tələb etdiyi şəxsin keyfiyyətlərindən ən əsası həyat bacarıqlarına yiyələnməsidir. Bu baxımdan fənn kurikulumlarına, o cümlədən biologiya fənn kurikulumunun məzmununa həyati bacarıqların aşılmasına imkan verən təlim nəticələri daxil edildi. Fənn kurikulumlarında fənnin məzmunu, təlim strategiyası və qiymətləndirmə kimi üç əsas problem öz həllini tapdı. Biologiya fənni üzrə yeni məzmunu insan, onun sağlamlığı, insanın sosial mahiyyəti, insan və təbiət münasibətləri, insanın psixoloji xüsusiyyətlərinə aid həyati əhəmiyyəti olan ən zəruri bilik və bacarıqları əhatə olunur. Şəxsiyyətin bacarıqları ümumi təlim nəticələrində verilmişdir. Təlim nəticələri ümumi orta təhsil pilləsi (VI-IX siniflər) və tam orta təhsil pilləsi (X-XI) siniflər üzrə ayrı-ayrılıqda əsaslandırılmışdır. Göstərildi ki, ümumi orta təhsil pilləsi (VI-IX siniflər) üzrə şagird:

✓ canlılar aləmini təşkil edən varlıqları səciyyəvi xüsusiyyətlərinə görə müqayisə edir, bu barədə mülahizələrini şərh edir.

✓ bioloji varlıqlarda baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmək üçün təcrübələr qoyur, nəticələri ümumiləşdirir, onları şifahi və yazılı təqdim edir.

✓ canlı varlıqlarda maddələr mübadiləsinin qanunauyğunluqlarını izah edir və onları fərqləndirir;

✓ bitkilərin əkilməsi, becərilməsi, heyvanlarının, heyvanların bəslənməsi və onlardan məhsul alınması texnologiyasını məişətdə tətbiq edir.

✓ fiziki, kimyəvi, bioloji amillərin canlı varlıqlara mənfi təsiri barədə nəzəri biliklərə əsaslanaraq ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına çalışır;

✓ zədələnmələr zamanı ilk tibbi yardım göstərir, xəstəliklər zamanı profilaktik tədbirlər görür.

Tam orta təhsil pilləsi (X-XI siniflər) üzrə şagird:

— bioloji varlıqların yaranması və inkişafı ilə bağlı habelə canlı orqanizmlərdə gedən bioloji prosesləri şərh və izah edir;

— insanın əmələ gəlməsi, irqlərin yaranması, irsiyyət, qlobal ekoloji problemlərin baş vermə səbəbləri və aradan qaldırılması yolları və s. barədə materiallar toplayır, sistemləşdirir, müqayisə və təhlil edərək qiymətləndirir;

— irsiyyətin qanunauyğunluqlarını məsələ həlli yolu ilə əsaslandırır və nəticələrini şərh edir;

— seleksiyanın nailiyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrdə əhəmiyyətini və tətbiqi yollarını izah edir.

Biologiya fənn kurikulumunda məzmun əsasən canlıların quruluşu və müxtəlifliyi; bioloji proseslər; insan və onun sağlamlığı; canlılar və ətraf mühit məzmun xətləri istiqamətində verilmişdir. Məzmun xətləri üzrə işlənmiş təlim nəticələrində də formalaşdırılması nəzərdə tutulan şəxsiyyətin bacarıqları önə çəkilmişdir. Kurikulumun fəaliyyət xətlərində də tam orta təhsilli şəxsin təlim və həyat bacarıqları nəzərə alınmışdır. Belə ki, biologiya fənninin tədrisi 6 fəaliyyət xətti üzrə tədris edilir.

Onlar aşağıdakılardır:

— Problemin həlli;

— Müqayisə, təsnifatmə, təhlil və tədqiq etmə;

— Ümumiləşdirmə, mühakimə və tətbiq etmə;

— Əməkdaşlıq və ünsiyyət;

— Təşkil və təqdim etmə;

— Eksperiment aparma (nəzəri biliklərin tətbiqi).

Fənnin məzmun və fəaliyyət xətləri imkan verir ki, tədrisdə şagirdə nəzəri biliklərlə yanaşı canlıların müxtəlifliyi, həyati xüsusiyyətləri, yayılması, qorunması, insan və onun sağlamlığı, canlılarda fiziki və kimyəvi proseslərin baş vermə səbəbləri, ekoloji problemlərin, canlıların bir-biri və cansız təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsinin mahiyyətini öyrənməklə yanaşı gündəlik həyatda qarşılaşdığı bioloji hadisələrin həllinə dair bacarıqlar əldə etsin.

Müqayisə, təsnif etmə təhlil və tədqiq etmə fəaliyyətini şagird canlıların quruluşu, müxtəlifliyi, oxşar əlamətlərinə görə qruplara bölünməsi, yayılması xüsusiyyətlərini, onlarda baş verən həyati prosesləri müqayisə və təhlil etməklə tədqiqatlar, araşdırmalar aparır.

Şagird nəzəri və praktik biliklərin əsasına əldə etdiyi məlumatları ümumiləşdirir, onların doğruluğunu eksperimentlər aparmaqla, təcrübi yolla təsdiq edir. Təbii mühitdə canlılar aləmi üzərində müşahidələr aparır, bitkilərin yetişdirilməsi, heyvanların bəslənməsində fəallıq göstərir, insan sağlamlığının qorunması ilə bağlı təşəbbüslər edir. Mühakimə yürütmək və əldə etdiyi bilikləri tətbiq etmək və nəticə çıxarmaq bacarıqlarına yiyələnir.

Şagird tədris prosesində öz yoldaşları, müəllimləri ilə ünsiyyət saxlayır, fikir mübadiləsi aparır və fikirlərini aydın bir şəkildə izah edir, başqalarını səbrlə dinləyir, diskussiyalara daxil olur, özünün və yoldaşlarının səhvlərinin aradan qaldırılmasına səy göstərir. Bütün bunlar onun həyatda lazımi bacarıqları nümayiş etdirməsinə şərait yaradır.

Şagird təşkil və təqdim etmə fəaliyyəti nəticəsində insanın sağlamlığı, ətraf aləmin qorunması, elmin tarixi inkişafı, tədqiqatların və təcrübələrin nəticələri ilə bağlı diskussiyalar, görüşlərdə iştirak edir, konfranslarda çıxış etməyə təşəbbüs göstərir. Belə tədbirlərdə özünün qazandığı bilik və bacarıqlarını, əldə etdiyi nəticələri digər iştirakçılarla bölüşür.

Şagird eksperiment aparır və nəzəri biliklərini tətbiq edir. O, öyrəndiyi nəzəri biliklərin doğruluğunu yoxlamaq və təsdiq etmək üçün müxtəlif təcrübələr aparır, sadə eksperimentlər qoyur, nəticələr çıxarır.

Kurikulumda siniflər üzrə məzmun standartları konkret olaraq işlənmişdir. Standartları təhlil etdikdə məlum olur ki, standartda göstərilən bacarıqların əksəriyyəti şagirdə, məktəb məzunlarına həyatda da lazım olan bacarıqlardır. Biologiya kurikulumunda aşağıdakı standartların reallaşdırılması şagirdlərə həyati bacarıqların aşılmasına daha geniş imkanlar açır:

VI sinif. 2.1.3. Bioloji proseslərə dair sadə təcrübələr və hesablamalar aparır. 4.2.2. Bitki və heyvanlara qulluq qaydalarına əməl edir.

VII sinif. 1.1.3. Xanlıqların quruluşunun öyrənilməsində laboratoriya avadanlıqlarından istifadə qaydalarına əməl edir.

2.1.3. Bioloji proseslərdə baş verən dəyişikliklərə dair hesablamalar aparır və nəticələri ümumiləşdirir.

3.2.2. Müalicəvi əhəmiyyətinə görə dərman bitkilərini qruplaşdırır.

4.2.2. Respublikanın flora və faunasının qorunma yollarını fərqləndirir.

VIII sinif. 1.1.3. Canlıların quruluşunu öyrənmək üçün təcrübələr aparır və nəticələrini izah edir.

2.1.3. İnsan orqanizmində baş verən bioloji proseslərə dair təcrübələr və riyazi hesablamalar aparır, nəticələrini ümumiləşdirir.

3.1.1. İnsanın formalaşmasında əməyin rolunu izah edir.

3.2.1. Sağlamlığın qorunması qaydalarını izah edir.

3.2.2. Xəstəliklər, zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərir.

IX sinif. 3.2.2. Sağlam həyat tərzi və reproduktiv sağlamlığın əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.

4.2.1. Regional ekoloji problemlərlə bağlı müşahidələrini ümumiləşdirib, təqdimatlar hazırlayır.

4.2.2. Azərbaycanda canlılar aləminin növ müxtəlifliyinin qorunması ilə bağlı faktları toplayıb təqdimatlar hazırlayır.

X sinif. 3.2.2. sağlam həyat tərzində gigiyena qaydalarının rolunu və əhəmiyyətini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4.1.1. Ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasının iris xəstəliklərin azalmasına təsirini əsaslandırır.

4.2.1. Qlobal ekoloji problemlər və onların həlli yolları haqqında təqdimatlar edir.

4.2.2. Təbii şəraitdə ekoloji tarazlığın qorunmasının əhəmiyyətini şərh edir, referatlar hazırlayır.

XI sinif. 3.2.2. Sağlam ailənin qurulmasında sağlam həyat tərzinin rolunu dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4.2.1. Ekoloji problemlərin qlobal xarakterini dəyərləndirir, məruzə və təqdimatlar hazırlayır.

4.2.2. Regional və qlobal ekoloji problemləri əlaqələndirir, referat və təqdimatlar hazırlayır.

Məqalənin aktuallığı. “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununda təhsil işçilərinin qarşısına qoyulan əsas məsələlərdən biri də həyat bacarıqlı şəxsiyyətin yetişdirilməsi probleminin həllidir. Məqalə də bu mövzuya həsr olunduğundan onu aktual hesab etmək olar.

Məqalənin elmi yeniliyi. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, məqalədə biologiya fənni kurikulumunun fəaliyyət xətlərində tam orta təhsilli şəxsin təlim və həyat bacarıqları göstərilmişdir. Eyni zamanda, fənnin tədrisi zamanı əsas fəaliyyət istiqamətləri verilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin milli kurikulumu. Bakı, 2006.
2. Ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənni üzrə təhsil standartları. Bakı, 2004.
3. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün biologiya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu), Bakı, 2013.
4. Həyati Bacarıqlara Əsaslanan Təhsil üzrə milli konsepsiya. Bakı: Universal servis MMC, 2006.
5. Hacıyeva H.M. və b. Həyati bacarıqlara əsaslanan Təhsil (I–IV siniflər). Bakı: Mütərcim, 2006.
6. İnternet resursları.

A. Гусейнли

**Проблема воспитания талантливых личностей
в документах развития образования**

Резюме

В статье рассматривается содержание жизненно важных навыков, которые будут представлены студентам-биологам. Решение проблемы анализируется относительно того, как документальные документы образования. Показано, что в каждом документе, связанном с образованием, внимание уделялось вопросу жизненно важных навыков обучаемых. В предметных стандартах учебной программы вероятность решения вероятностей широка. Ученикам рекомендуется оказывать положительное влияние на обучение жизненным навыкам при обучении предмету.

A. Guseynli

**Life problem of bring up of the able personality about
development of the education in documents**

Summary

Maintenance of the vital abilities will be tanned in the article is investigated. It is analyses approach to solution of the problem in documents how about development of the education. It is/are shown that to pupils attention have been done connected with education to problem of tan of the vital abilities in the each document. But subject is supplied to wide look was in curriculum standards. Positive influence of tan in the teaching of the subject of the life abilities is grounded there to pupils to activities of training.

Redaksiyaya daxil olub: 07.02.2019